

<https://doi.org/10.62837/2025.1.177>

UOT:811.

LƏMAN ŞƏMİL QIZI HACI HƏSƏNOVA

Gəncə Dövlət Universiteti

[lemanhacihasanova@gmail.com](mailto:lemanhacihasanova@gmail.com)

ORCID 0009-0005-3156-7741

## AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ İNGİLİS MƏNŞƏLİ İDMAN OYUNLARI İLƏ BAĞLI REALİLƏR

### Xülasə:

Cəmiyyətin sosial, iqtisadi və ictimai məişət həyatı inkişaf etdikcə insanların asudə vaxtlarını maraqlı və səmərəli keçirməsinə istər-istəməz daxili bir ehtiyac yaranır. Bu ehtiyacın ödənilməsi ayrı-ayrı məşğələ növlərinin, müəyyən tamaşaların o cümlədən, idman oyunlarının meydana gəlməsini şərtləndirir. İngiltərə və Amerika kimi sivilizasiyalı cəmiyyətlərdə formalaşmış və dünyanın başqa ölkələrinə yayılmış idman oyunları xüsusi bir maraq kəsb edir. Maraqlı odur ki, həmin idman oyunlarının adları da ayrı-ayrı xalqlarda dəyişdirilmədən, əvəz edilmədən işlədilir və özündə yarandığı insan cəmiyyətinin ictimai psixologiyasını, etnomədəni düşüncəsini və milli-etnik koloritini canlandırır. Bu mənada ingilis dilli ölkələrdə formalaşmış idman növlərini bildirən adlar xüsusilə diqqəti cəlb edir. İngilis dilli idman oyunları adları bir çox xalqlarda yayıldığı kimi Azərbaycanda da mühüm bir qismi işləklik qazana bilmişdir. İngilisdilli mühitdə yaranmış idman oyunları adları həmin cəmiyyətə xas milli-etnik təfəkkürün məhsuludur. Ona görə həmin adlar Azərbaycan ictimai-psixologiyası üçün yaddır. Lakin Azərbaycan dilində işləndikdə mənsub olduğu xalqa dair mental xüsusiyyətləri özündə əks etdirir. Alınma sözlərdən bunların fərqi odur ki, alınma sözlərdə hamı üçün ümumi ola bilən realilərdə isə aid olduğu cəmiyyətə məxsus anlayış bildirilir.

**Açar sözlər:** *cəmiyyət, məişət, reali, idman, populyarlıq*

Cəmiyyətin sosial, iqtisadi və ictimai-məişət həyatı inkişaf etdikcə insanların asudə vaxtlarını maraqlı və səmərəli keçirməsinə istər-istəməz daxili bir ehtiyac yaranır. Bu ehtiyacın ödənilməsi ayrı-ayrı məşğələ növlərinin, müəyyən tamaşaların, o cümlədən də idman oyunlarının meydana gəlməsini şərtləndirir. İngiltərə və Amerika kimi sivilizasiyalı cəmiyyətlərdə formalaşmış və dünyanın başqa ölkələrinə yayılmış idman oyunları xüsusi bir əhəmiyyət kəsb edir. Maraqlı odur ki, həmin idman oyunlarının adları da ayrı-ayrı xalqlarda dəyişdirilmədən, əvəz edilmədən işlədilir və özündə yarandığı insan cəmiyyətinin ictimai psixologiyasını, etnomədəni düşüncəsini və milli-etnik koloritini canlandırır. Bu mənada ingilisdilli ölkələrdə formalaşmış idman növlərini bildirən adlar xüsusilə diqqəti cəlb edir. İngilisdilli idman oyunları adları bir çox xalqlarda yayıldığı kimi Azərbaycanda da onların mühüm bir qismi işləklik qazana bilmişdir. İngilisdilli məişətdə formalaşmış

idman növləri bütövlükdə Azərbaycan cəmiyyətində mövcud olmasa da belə onların adları dünyada yayıldığı kimi populyarlığına görə Azərbaycanda da öz əks-sədasını yaratmışdır. Belə adların bəziləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilən əsərlərdə reali səviyyəsində işləndiyi kimi bəziləri hətta lüğətlərə düşmüşdür. İngilis dilində idman oyunları bildirən və idman oyunlarına aid termin kimi işlədilən, Azərbaycan dilində isə reali səciyyəsi daşıyan sözlərə dair aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar: a) idman oyunları bildirən adlar: *futbol* (football), *həndbol* (handball), *bodibilding* (bodybuilding), *derbi* (derby), *kross* (cross), *voleybol* (volleyball), *boks* (boxing), *qolf* (golf), *basketbol* (basketball), *beysbol* (baseball), *bobsley* (bobsleigh), *biatlon* (biathlon), *badminton* (badminton), *kriket* (cricket), *kroket* (croquet), *reqbi* (rugby), *tennis* (tennis); b) idman oyunlarına aid terminlər: *nokaut* (knockout), *nokdaun* (knock-down) *ofsayd* (offside) *aut* (out), *taym-aut* (time-out), *tayminq* (timing) və s.

*Futbol* oyunu ilə əlaqədar mənbələrdə maraqlı məlumatlar verilir. Onu demək lazımdır ki, futbol oyunu İngiltərədə ən sevimli idman növü olduğu kimi dünyada da demək olar ki, ən populyar və ən çox tamaşaçı marağı ilə qarşılanan oyundur. İngilis dilində futbol sözü ayaqla oynanılan idman növü adlanır. Ancaq demək olmaz ki, futbolun ilkin vətəni məhz İngiltərə olmuşdur. Ayaqla top və ya topa oxşar bir əşya ilə oyun qədim Şərq xalqlarında, o cümlədən, Azərbaycanda da *kos* oyunu kimi mövcud olmuşdur. *Top* şəklində olan *kosla* oyun əllə də oynanılmışdır. Bundan dildə *kosaldıqaç* (kos aldı qaç) oyunu da yaranmışdır [12].

*Futbol* oyun adı artıq populyarlaşdığı üçün Azərbaycan dilinin leksikonunda ümumişlək sözə çevrilmişdir. Bununla belə, *futbol* sözü öz mənşəyinə görə ingilis milli koloritinin məhsulu olduğu üçün Azərbaycan dilində ümumişlək sözə çevrilmiş digər ekzotik leksika növü kimi özünün reali səciyyəsini saxlayır. *Futbol* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [2, s.210] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə [5, s.230] də qeydə alınmışdır. Avropada ənənəvi oyun növlərindən biri kimi *həndbol* da geniş yayılmışdır. Dünyanın başqa ölkələrində olduğu kimi Azərbaycanda da *həndbol* oyunu populyarlıq qazanmışdır. *Həndbol* oyununun tarixinin 1898-ci ilə aid olduğu deyilsə də onun yaranması daha əvvəllərə aiddir. Oyun növünün özü mənbələrdə qeyd edildiyi kimi, Danimarkada yaranmışdır. Lakin adın formalaşması mənşəcə ingilis dilinə məxsusdur. İngilis dilində *hand* sözü *əl*, “*ball*” sözü *top* mənasını bildirir. *Həndbol* sözü də buna müvafiq olaraq “*əltopu*” anlayışını bildirir.

Dünyanın hansı ölkəsində yayılmasından işlənməsindən və özünəməxsus qaydalar tətbiq olunmasına baxmayaraq *həndbol* adı ingilis mənşəli bir oyun adı kimi formalaşmışdır. Bu adda onun yarandığı cəmiyyətlə və mənbə ilə bağlı mental xüsusiyyət bildirdiyi üçün Azərbaycan dilində ümumişləklilik qazana bilməsindən asılı olmayaraq reali səciyyəsini itirmir. *Həndbol* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [2, s.364] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə [5, s.257] qeydə alınmışdır. *Bodibilding* sözü ingilis mənşəlidir. Söz iki tərkib hissədən ibarətdir:

*body-bədən, building qurmaq* deməkdir. *Bodibildinq* sözü kulturizm anlayışı bildirir. *Bodibildinq* idman növü xüsusi fiziki məşqlər hesabına bədən əzələlərinin şisirdilməsindən ibarətdir. *Bodibildinq* idman növü ilə məşğul olmaqda məqsəd əzələ dözümlülüyünü artırmaq və güclü olmasına təminat yaratmaqdan ibarətdir. *Bodibildinq* idman növü bədənin formasını qaydaya salır, sağlamlıq gətirir, sümük və oynaqları bərkidir. *Bodibildinq*lə məşğul olanlar fiziki gücün daim artırılmasının qayğısına qalırlar. *Bodibildinq* dünyada çox yayılmış idman növlərindən biridir. Azərbaycanda da *bodibildinq*lə peşəkarcasına məşğul olan idmançılar yetişmişdir.

*Bodibildinq* idman növü Azərbaycan məkanında özünə mühüm yer tutmasına baxmayaraq ad özünün mental anlayışına görə realı səviyyəsində qalmaqdadır. *Bodibildinq* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır. Bu sözə “Yeni sözlər və yeni mənalar lüğəti”ndə rast gəlmək olur [21, s.52].

İdman oyunları ilə bağlı olan ingilis mənşəli *derbi* sözü də mental xarakterinə görə Azərbaycan dilində realilər sırasına daxil olur.

*Derbi* sözü ingilis düşüncəsinin və etnik təsəvvürünün məhsulu olduğu üçün Azərbaycan dilində realı kimi nəzərə alınır. *Derbi* sözü idman yarışı adı kimi “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə düşmüşdür [5, s.152]. Digər yeni lüğətlərdə bu söz qeydə alınmamışdır. Azərbaycan dilində ingilis mənşəli idman adı kimi işlənən *kross* sözü də realı səviyyəsi daşıyır. *Kross* idman yarışının vətəni İngiltərədir. Bu idman oyununun başlanğıcı dərə-təpəli yerdə it və dovşan qaçışı ilə bağlı olmuşdur. *Kross adı ingilis dilindəki cross country race, yaxud cross country running (dərə-təpəli yerdə qaçış) sözlərinin qısaldılmış formasından düzəldilmişdir. İlk yarış 1837-ci ildə keçirilmişdir. Milli oyun kimi formalaşması 1876-cı ilə aiddir. XX əsrin əvvəllərindən (1904, 1912, 1920, 1924) olimpiya idman növü kimi tanınmışdır* [14]. *Kross* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [2, s.768] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə [5, s.345] qeydə alınmışdır. Azərbaycanda geniş yayılmış idman növlərindən biri də *voleyboldur*. *Voleybol* oyununun vətəni Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. Bu oyun növü 1895-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Massaçusets ştatının Polyok şəhərində Xristian Gənclər Təşkilatının rəhbəri Uilyam Morqan tərəfindən icad edilmişdir [20]. *Voleybol* oyununun şərti topu tor üzərindən keçirməkdən ibarətdir. Bu oyun da ona görə İngilis dilində “*uçan top*” mənası bildirən *voleybol* sözü ilə adlandırılmışdır. *Voleybol* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [4, s.489] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə [5, s.679] qeydə alınmışdır. Dünyanın idman arenasında populyar olan *boks* növü də Azərbaycanda geniş yayılmışdır. *Boks*un yaranması tarixi yaxın zamanlara aid deyildir. Bu idman növünün bünövrəsi qədim Şərqdə yayılmış yumruq döyüşlərinin keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur. Lakin əlbəttə ki, qədim yumruq döyüşləri indiki kimi hansısa idman qaydaları ilə tənzim edilməmişdir. Odur ki, mənbələrdə deyildiyi kimi, “*Müasir boksa bənzəyən yumruq döyüşləri qədim*

*Yunanıstanda da təşkil olunub. Hətta deyildiyinə görə məşhur riyaziyyatçı və filosof Pifaqor da boks üzrə antik Olimpiya oyunlarının çempionu olmuşdur. Müasir boksda gəlincə onun XVIII əsrin əvvəllərində İngiltərədə təşəkkül tapdığı haqqında məlumatlar vardır” [7].*

Boks idman növü Azərbaycanda yayılmasına baxmayaraq onun adı ingilis dilində formalaşmışdır. Boks anlayışı ingilis etnik mentallığını əks etdirdiyinə görə söz Azərbaycan dilində reali səciyyəsi daşıyır. Boks sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [4, s.330] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə [5, s.97] qeydə alınmışdır. Böyük Britaniya üçün ənənəvi idman növlərindən biri də *qolf* adlanan məşğələdən ibarətdir. *Qolfun* vətəni Şotlandiya adlandırılır. Əslində *qolf* idman növü Şotlandiyada çobanların çomaqla daşı dovşan yuvasına doğru diyirlətməsi ilə əlaqədar yaranmışdır. *Qolf* məşğuliyyəti artıq XIV əsrə kimi davam etmiş, XV əsrdən isə Şotlandiyada idman növünə çevrilmişdir.

*Qolf* sözü özünün mental əlamətinə görə Azərbaycan dili üçün reali səciyyəlidir. Bu idman növü son zamanlar Azərbaycan məkanına daxil olduğu üçün ancaq “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [5, s.390]. *Qolf* idman növü ilə müqayisədə Azərbaycan idman arenasında *basketbol* idman növü xeyli inkişaf etmiş və özünəməxsus ənənələr yaratmışdır. *Basketbol* idman növünün vətəni Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. Bu oyun növü 1891-ci ildə Kanadada anadan olmuş *Massachusetts Ştatının Springfilds kollecinin idman müəllimi Ceyms Neysmit (James Naismith) tərəfindən yaradılmışdır. İdman növü tezliklə Amerikada böyük şöhrət qazanmışdır* [6]. Hazırda basketbol oyununda dünyada geniş yayılan bir idman növünə çevrilmişdir. İndi Azərbaycan basketbol idmançıları bir çox beynəlxalq idman yarışlarında müvəffəqiyyətlə iştirak edir və layiqli qələbələr əldə edirlər. *Basketbol* sözü *basket-səbət, ball-top- səbət topu* deməkdir. Basketbol oyununda hərəsi beş nəfərdən ibarət olan iki rəqib komandası iştirak edir. Oyunun şərti topu əl ilə rəqib komandasına aid səbətə atmaqdan ibarətdir. *Beysbol* idman növü Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaranmışdır. Bu idman növü Koreyada və Yaponiyada da özünə həvəskarlar tapmışdır. İngilis dilində *beysbol, base-baza, əsas və ball-top* sözlərinin birləşməsindən formalaşdırılmışdır.

*Beysbol* idmanı həm ağır həm çətin və həm də çox çeviklik tələb edən bir məşğələ növüdür. Azərbaycanda demək olar ki bu idman növü maraqla qarşılanarsa da onun yayılması haqqında qəti fikir söyləmək mümkün deyildir. Rusiyada da *beysbol* idman növü populyarlıq qazanmamışdır [15]. Amerikada isə bu idman növünün özünəməxsus ənənələri formalaşmışdır. *Beysbol* idman növü Azərbaycanda yayılmasa da idman ictimaiyyətinə onun mahiyyəti və şərtləri məlumdur. Ona görə də təsadüfi deyildir ki, Azərbaycan dili üçün reali səciyyəsi daşıyan həmin idman növünün adı “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [1, s.260] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə [5, s.82] düşmüşdür.

Azərbaycanda yayılmayan idman növlərindən biri də *bobsley*dir. *Bobsley* qış idman növünə aiddir. Bu oyun qarlı yerlərdə və ya buz üzərində keçirilir. *Bobsley* sözü ingilis dilindəki *bob* sözü əsasında formalaşdırılmışdır. *Bob* sözü ingilis dilində bir çox mənada işlənir. *Bobsley* sözünün formalaşmasında onun “*dik yamac*” mənası əsas götürülmüşdür. *Bobsley* (bob-sleigh) sözünün özü isə xizək, xizəklə sürüşmək mənası bildirir. Bu idman növü yarandığı müddətdən bəri özünəməxsus ənənələrə malik olmuşdur. *Bobsley* Azərbaycan dünyası üçün ekzotik xarakter daşıyır. Odur ki, *bobsley* sözünün özü də Azərbaycan dili üçün reali səciyyəlidir. *Bobsley* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nə düşməmişdir. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə *bobsley* sözü qeydə alınmışdır [5, s.96]. Ənənəvi oyunlardan biri də maraqlı və dünyanın bir çox ölkələrində yayılmış *kriket* oyunudur. *Kriket* oyununun mənşəyi barədə müxtəlif fikirlər vardır. Bu adın orta niderland dilində *xokkey* mənası bildirən *krik ket* sözündən törədiyi barədə fikirlər vardır. Bəzi mənbələrdə isə *kriket* sözünün flamand mənşəli olduğu iddia edilir. Flamandlar german dilləri qrupuna aid xalqın adıdır. Kök cəhətdən Belçika əhalisi ilə əlaqəlidir. Romandilli mənşəyə malikdirlər. İngilis dilində isə *kriket* (cricket) sözü top və vurmaq mənasını bildirir. Mənbələrdə göstəriləyinə görə *kriket* oyun növü xalis ingilis mənşəlidir. Yaranmasından əsrlər keçən bu oyun Avstraliyada, İngiltərədə, Cənubi Afrikada, Yeni Zelandiyada, Hindistanda, Pakistanda və digər ölkələrdə yayılmışdır. Amerikada *beysbol* şöhrət tapdığı kimi İngiltərədə də *kriket* böyük nüfuza sahib olmuşdur. *Kriket* oyun adı Azərbaycan dilinə tərcümə ədəbiyyatında da işlənmişdir “[Qoldberq] *Melurndakı kriket oyununda kim daha yaxşı idi*” [8, s.217]. *Kriket* sözü “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə *bobsley* sözü qeydə alınmışdır [5, s.344]. *Kroket* (croquet) ingilis dilində halqa mənası bildirir. *Kroket* oyunu ot meydançasında təşkil olunur. *Kroket* idman oyununun keçirilməsi üçün ot meydançasında yerə halqaşəkilli məfil qapılar quraşdırılır. Yanaşı quraşdırılan halqaların içərisindən topu ya taxta və ya plastik çəkiclə vurub keçirmək oyunun şərtidir. *Kroket* oyunu idman oyunları sistemində yeni deyildir. *Bu oyun növünün tarixi hələ XIII əsrə gedib çıxır. Kroket oyunu XVII əsrdə Fransada, İrlandiyada tanınırdı. XIX əsrdə kroket oyunu İngiltərədə oynanılmış və bundan sonra dünyanın bir çox ölkələrinə yayılmışdır.*

1914-1926-cı illər ərzində *kroket* oyununun keçirilməsi üçün 120 beynəlxalq turnir təşkil edilmişdir. Hazırda *kroket* oyunu Avropada, Amerikada, Avstraliyada, Yeni Zelandiyada özünün populyarlığı ilə *qolf* və *tennis* kimi oyunlardan heç də geridə qalmır [16]. *Kroket* oyun növü Azərbaycanda təşəkkül tapmış olmasa da beynəlxalq idman arenasında məşhurlaşdığı üçün Azərbaycan məişətində də özünə əks-səda yaratmışdır. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan dilində reali səciyyəsi daşıyan söz kimi “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nə [1, s.768] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə [5, s.345] də daxil edilmişdir. *Reqbi* idman növü *kroket* kimi Azərbaycan idman cəmiyyətində yad təsir bağışlamır. Bu idman növü

Azərbaycanda yayılmış və özünə bir çox həvəskarlar qazandırmışdır. *Reqbi* idman növünün adı İngiltərədə *Reqbi* şəhərinin adından götürülmüşdür. Bu oyun növü həmin şəhərdə yerləşən eyni adlı məktəbdə icad edilmişdir. *Reqbi* uzunsov topla oynanılan bir oyun növü kimi İngiltərədə XIX əsrdə yaranmışdır. *Reqbi* oyununda hər birində yeddi nəfər oyunçu iştirak edən iki komanda yarışır. Komandalar uzunsov, oval topla oynayırlar. Oyunda əl və ayaqların hərəkəti əsas yer tutur. Rəqib oyunçu topu aparan oyunçuya hər cəhdlə maneçilik edir. Topun qapıdan keçirilməsi qol sayılır. *Reqbi* oyunu da dünyada məşhurlaşmış idman oyunları sırasına daxildir. XIX əsr reqbinin formalaşma mərhələsi olmuşdur. *Reqbi* idman növü İngiltərədə yarandığı üçün bu idman növünə dair anlayışın özü də ingilis milli mentallığını əks etdirir. Odur ki, *reqbi* idman növü Azərbaycan məkanında özünə yer tapmasından asılı olmayaraq *reqbi* adı bu dildə reali səciyyəsi daşıyır. *Reqbi* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [3, s.642] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [5, s.530].

İngilis düşüncəsinin və ictimai dünyagörüşünün məhsulu kimi dünyada yayılan, öz coğrafiyasını genişləndirən və özünə çoxlu tərəfdarlar, həvəskarlar cəlb edən idman növlərindən biri kimi *tennis* idman növünü də nümunə göstərmək olar. *Tennis* (lawn tennis). *Tennisin* yaranma tarixi hələ XIII-XIV əsrlərdən başlayır. Müasir tennisin vətəni Böyük Britaniya sayılır. *Bu oyun növü 1873-cü ildən bəri İngiltərədə inkişaf etməyə başlamışdır. Tennis əvvəllər ot üzərində oynanılıb. Sonralar isə üzərində tor qurulmuş stol kimi tipli aşıyadan istifadə edilib. Tennis oyununun qaydaları 1874-cü ildə Britaniyanın ordu zabiti Volter Vinqfild (Wolter Wingfield) tərəfindən hazırlanmışdır. Başlanğıcda tennis kübarların oyunu kimi oynanmışdır. Daha sonralar, xüsusən, 1920-ci ildən sonra kütləviləşmişdir* [17].

*Tennis* oyunu hazırda Azərbaycanda geniş bir istifadə məkanına malikdir. Azərbaycan tennisçiləri müxtəlif respublika və beynəlxalq yarışlarda müvəffəqiyyətlə təmsil olunurlar. *Tennis* idman növü dünyada və Azərbaycanda geniş yayıldığı üçün anlayış baxımından da mənimsənilmişdir. Bununla belə bu oyunun adı Azərbaycan milli mentallığını əks etmir. Odur ki, lüğətlərdə qeyd olunmasına baxmayaraq reali kimi nəzərə alınır. *Tennis* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə [4, s.278] və “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [5, s.620].

Azərbaycan idman arenasında ingilis mənşəli digər oyun adları da vardır ki, onların müəyyən qismi ya az populyardır, ya da bir çoxları üçün oyun qaydaları və ya şərtləri aydın deyildir. Ancaq gətirilən nümunələrdən də göründüyü kimi istər tarixi qədim olan və ya Azərbaycan məkanında sonralar tanınan idman oyunları adları populyarlığından ya da az tanınmağından asılı olmayaraq bütövlükdə milli və mental xüsusiyyətlərinə görə reali səciyyəsi daşıyır. Onlar Azərbaycan dilinə tərcümə olunmur, lüğətlərə daxil edilsə belə dilin leksik fondunda milli mənşəli sözlərlə eyniyyət təşkil etmirlər. Oyun növləri sıradan çıxdığı təqdirdə isə onu

adlandıran söz də unudulmağa məhkum olur. Azərbaycan dilində ingilis mənşəli müxtəlif idman oyunları adları işləndiyi kimi oyunlara məxsus terminoloji vahidlərdən də istifadə edilir. Həmin tipli sözlər xaraktercə terminoloji vahidlərdən ibarət olsa da Azərbaycan milli mental təfəkkürünün məhsulu kimi formalaşmadığından bu dil mühitində reali kimi işlədilir. Başqa sözlə, həmin terminlərin aid olduğu oyun növü Azərbaycan məkanından xaricdə qaldıqda və ya iflasa uğrayacağı təqdirdə oyunun adı kimi ona aid terminoloji vahidlər də sıradan çıxmağa meyilli olur. Azərbaycan dili üçün reali səciyyəsi daşıyan idman terminologiyasına dair aşağıdakı kimi nümunələri misal göstərmək olar: *nokaut* (knock out), *nokdaun* (knock-down), *ofsayd* (offside), *aut* (out), *taym-aut* (time-out), *tayminq* (timing) və s.

*Nokaut* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə aşağıdakı kimi verilir: “*Boksçunun aldığı zərbə nəticəsində huşunu itirməsi*” [3, s.498].

*Nokaut* sözü ingilis dilində *knock-vurmaq* və *out-kənar* sözlərindən düzəldilmişdir. Mənası *aldığı ağır zərbədən boksçunun huşunu itirməsi* kimi *anlaşılır*. *Nokaut* sözü ingilis dilindən tərcümə ədəbiyyatında da təsadüf edilir: “*Qız nokautun nə olduğunu Conun özündən eşitmişdi*” [11, s.307]. *Nokaut* sözü “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [5, s.474]. İdman termini kimi *nokdaun* sözü də boks yarışlarında işlənir. “İdman terminlərinin izahlı lüğəti”ndə *nokdaun* sözünə aşağıdakı kimi izah verilir: “*Boksçunun halının müvəqqəti pisləşməsi və buraxılmış güclü zərbələr nəticəsində döyüşü davam etdirmək bacarığının olmaması*” [9, s.353].

*Nokdaun* sözü “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə aşağıdakı kimi verilir: “*Nokdaun. Boksçunun aldığı zərbə nəticəsində başının gicəllənməsi*” [3, s.498]. *Nokdaun* sözünün mənası ingilis dili lüğətləri üzrə aşağıdakı kimi mənalandırılır: *knock- zərbə vurmaq, down- aşağı; boksçunun aldığı sarsıdıcı zərbə nəticəsində döşəməyə düşüb on saniyə müddətində ayağa qalxa bilməsi* [11]. *Nokdaun* sözü ingilis dilindən tərcümə ədəbiyyatında da işlənmişdir: “*Yadımdadır ki, Mikki Şnliven onu necə sıxışdırmışdı, nokdaun dalınca altı dəfə dalbadal*” [13, s.304]. *Nokdaun* sözü “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə qeydə alınmışdır [5, s.474].

*Ofsayd* (offside) sözü ingilis dilində “oyundan-kənar” anlayışı bildirir. Futbol, reqbi və ya xokkey oyununda hücum edən oyunçu rəqib oyunçulardan qabağa keçib süni sürətdə qapıçı ilə üzbəüz çıxırsa bu ofsayd (offside) yəni oyundankənar vəziyyət sayılır. Xokkey oyununda bu qayda 1988-ci ildə ləğv olunmuşdur. “İdman terminlərinin izahlı lüğəti”ndə ofsayd sözünə aid izah müxtəsər olaraq aşağıdakı kimi verilir: “*Ofsayd- Futbolda oyundankənar vəziyyəti müəyyənləşdirən termin*” [9, s.356]. *Ofsayd* termini “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə düşməmişdir. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə *ofsayd* sözü qeydə alınmışdır [5, s.474]. Görünür, *ofsayd* sözü reali səciyyəsi daşdığından alınma söz kimi lüğətlərdə əks oluna bilmir. *Ofsayd* termini kimi *aut* termin idə Azərbaycan dili üçün termin

səciyyəsi daşdığından “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nə düşməmişdir. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə *aut* sözü qeydə alınmışdır [5, s.61].

*Aut* (out) sözü ingilis dilində aşağıdakı kimi mənə xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir: “*Out-xaricə, bayıra, zahirə, üzə, kənarda, xaricdə, içəridən bayıra*” [10, s.348]. İdman termini kimi *aut* (out) sözünün kənaraçıxma mənasından istifadə edilmişdir. Azərbaycan dilində reali səciyyəsi daşıyan *taym-aut* (time-out) sözü də “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”ndə yoxdur. “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”ndə *taym-aut* isə qeydə alınmışdır [5, s.616].

*Taym-aut* sözü ingilis dilində tənəffüs, fasilə mənasına uyğun gəlir [10, s.488]. Hərfi mənada isə *taym-aut* (time-aut) sözü zaman, vaxt və kənar anlayışlarını bildirir [18]. İngilis dilinə məxsus olan *tayminq* idman termini də “Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti”nə daxil edilməmişdir. Lakin bu termin “Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti”nə düşmüşdür [5, s.616].

*Tayminq* termini hətta “İdman terminlərinin izahlı lüğəti”ndə də qeydə alınmamışdır. *Tayminq* termini boks yarışlarında işlənir. Mənası *boksçunun rəqibin hansı zərbənin anında (hansı vaxtda) necə vuracağını əvvəlcədən proqnozlaşdırma bilməsi kimi anlaşıdır* [19; 22]. İdman oyunları yeniləşdikcə, artdıqca və onlarda keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdikcə yeni terminlərin meydana çıxmağı da istisnalıq təşkil etmir. Belə terminlər yayılma mühitindən asılı olmayaraq yad dilə məxsus etnokulturoloji təfəkkürün məhsulu olduğundan başqa dillərdə reali kimi işlənir. Azərbaycan dilinə də göründüyü kimi, ingilis mənşəli idman oyunları və idman terminləri qismində xeyli reali təbiətli sözlər daxil olmuşdur. Azərbaycan dilində də zaman-zaman müxtəlif xalq oyun növləri ilə bağlı bir çox etnoqrafizmlər yaranmışdır. Məsələn, *Dirədöymə, Artırma, Çatıgötürdü, Baca -baca, Dəsmal aldı, qaçdı-tutdu, Çiling ağac, Beş daş, Gözü bağlıca, Xan-vəzir, Gizlən qaç, Ənzəli, Evcik-evcik* və s. Lakin xaricdən gələn bir çox oyunların müqabilində bunlar unudulur işləklidən çıxır. İndi artıq uşaqlar bağlarda, istirahət məkanlarında qurulmuş başqa-başqa oyunlara meyillənirlər. Ancaq əlbəttə ki, həmin adların öz izlərini itirməməsi üçün onların etnoqrafik elementlər kimi tədqiq olunmasına ciddi bir zərurət vardır.

#### İstifadə edilən ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, I c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 744 s.
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, II c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
3. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, III c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 756 s.
4. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. 4 cildə, IV c., Bakı, Şərq-Qərb, 2006, 712 s.
5. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğəti. Bakı, Elm, 2021, 756 s.
6. Basketbolun tarixi: [basketboll.az/basket-bolun-tarixi/](http://basketboll.az/basket-bolun-tarixi/).
7. Boksun tarixi: [abf.az/az/azerbaijan-boxing-federation/history/](http://abf.az/az/azerbaijan-boxing-federation/history/).

8. History of Cricket= [www.icc-cricket.com/about/cricket/history-of-cricket/early-cricket](http://www.icc-cricket.com/about/cricket/history-of-cricket/early-cricket).
9. Hüseynov S., Allahverdiyev S. İdman terminlərinin izahlı lüğəti. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 554 s.
10. İngiliscə-Azərbaycanca-Azərbaycanca-ingiliscə müasir lüğət. Bakı, Qismət, 2008, 912 s.
11. Knock out: [www.google.com/search](http://www.google.com/search).
12. Kosaldıq: Söz axtar.org/index.php.sözlük.info.2023.
13. London Cek. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Öndər nəşriyyat, 2005, 512 s.
14. Легкоатлетической кросс (кроссовый бег) srednyadm. ru/administratsiya/munitsipalnoe-byudzhethnoe-ucherezhdzenie-kulturno-sportivnyiy-tsentri-mbukksts-polyot/media.25.06.2020.
15. Россияне научились у американцев играть в бейсбол. Почему из этого ничего не вышло? Lenta.ru/articles /2019/05/22/baseball/ 22 мая, 2019 г.
16. Short A. History of the Sport croquet by Debbie James: [www.beverleycroquet.org.uk/thegame.html](http://www.beverleycroquet.org.uk/thegame.html).
17. The History of Tennis: [www.google.com./Search](http://www.google.com./Search).
18. Time-out: [dictionary-cambridge.org/dictionary/english/time-out](http://dictionary-cambridge.org/dictionary/english/time-out).
19. Timing.dictionary. [cambridge.org/dictionary/english/timing](http://cambridge.org/dictionary/english/timing).
20. Voleybolun yaranmasından 122 il ötür: super-sport.az. 9 fevral, 2017.
21. Yeni sözlər və yeni mənalər lüğəti. Bakı, Elm və təhsil, 2016, 269 s.
22. Значение слова “тайминг”: [Kartaslov.ru/](http://Kartaslov.ru/) Значение – слова / тайминг.

**Гаджигасанова Ляман**

**РЕАЛИИ О СПОРТИВНЫХ ИГРАХ АНГЛИЙСКОГО  
ПРОИСХОЖДЕНИЯ НА АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ  
РЕЗЮМЕ**

По мере развития социальной, экономической и общественной жизни общества неизбежно возникает внутренняя потребность людей интересно и эффективно проводить свой досуг. Удовлетворение этой потребности требует создания различных видов упражнений, определенных представлений, в том числе спортивных игр. Особый интерес представляют спортивные игры, сформировавшиеся в цивилизованных обществах, таких как Англия и Америка, и распространившиеся на другие страны мира. Интересно, что названия этих спортивных игр используются у отдельных народов, не изменяя и не заменяя их, и возрождают социальную психологию, этнокультурное мышление и национально-этнический колорит человеческого общества, в котором они зародились. В этом смысле особое внимание привлекают названия, обозначающие виды спорта, сформировавшиеся в англоязычных странах. Поскольку названия англоязычных спортивных игр распространились во

многих странах, значительная часть из них смогла обрести функциональность в Азербайджане. Названия спортивных игр, созданные в англоязычной среде, являются продуктом национально-этнического мышления, специфичного для этого общества. Поэтому эти имена чужды азербайджанской социальной психологии. Однако при использовании в азербайджанском языке оно отражает ментальные особенности народа, к которому принадлежит. Отличие их от заимствованных слов состоит в том, что в заимствованных словах, которые могут быть общими для каждого, в реалиях изложено понятие, специфичное для того общества, к которому он принадлежит.

**Ключевые слова:** *общество, быт, реалия, спорт, популярность*

**Hajihasanova Laman**

**ENGLISH ORIGIN REALIAS ABOUT SPORTS GAMES IN  
AZERBAIJANI LANGUAGE  
SUMMARY**

As the social, economic and public life of society develops, an internal need inevitably arises for people to spend their leisure time in an interesting and effective way. Satisfying this need requires the creation of various types of exercises, certain performances, including sports games. Of particular interest are sports games that developed in civilized societies such as England and America and spread to other countries of the world. It is interesting that the names of these sports games are used by individual nations without changing or replacing them, and they revive the social psychology, ethnocultural thinking and national-ethnic coloring of the human society in which they originated. In this sense, the names denoting sports that were formed in English-speaking countries attract special attention. Since the names of English-language sports games have spread to many countries, a significant part of them have been able to gain functionality in Azerbaijan. The names of sports games created in the English-speaking environment are a product of national-ethnic thinking specific to this society. Therefore, these names are alien to the Azerbaijani social psychology. However, when used in the Azerbaijani language, it reflects the mental characteristics of the people to which it belongs. The difference between them and borrowed words is that in borrowed words, which can be common to everyone, in reality a concept is set out that is specific to the society to which it belongs.

**Key words:** *society, life, realia, sport, popularity*

**Rəyçi:** filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zahirə Əliyeva